вимогу про визнання торгів недійсними можуть заявити в суді також ті особи, яким неправомірно було відмовлено в участі в торгах.

В чинному законодавстві України відсутній єдиний правовий акт, що регулює порядок проведення публічних торгів у формі конкурсів та аукціонів. З огляду на те, що нормативно-правові акти по-різному визначають деякі терміни, по-різному регулюють однакові питання, виникає необхідність визначення загальних норм, які б регулювали основні питання конкурсів в рамках ЦК України. Це допоможе уніфікувати підходи до правового регулювання одних і тих же питань у різних нормативно-правових актах. Можливо доцільним буде визначення основних правил про конкурси, ціллю яких є укладання договорів з переможцями, у ЦК України, у главі присвяченій укладанню договорів [10].

Використана література:

1. Гончарова Е. История торгов в России XVII - XVIII вв. // Конкурсные торги. – № 8. – С. 11.
2. Голубєва Н.Ю. Зобов'язання із публічної обіцянки винагороди: Дис ... канд. юрид. наук. – Одеса, 2005. – С. 138
3. Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 20. – Ст. 148.
4. Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 17. – Ст. 111.
5. Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 24. – Ст. 348.
6. Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 24. – Ст. 350.
7. Голубєва Н.Ю. Перспективи розвитку інституту публічної обіцянки винагороди // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. – 2003. – Вип. 17. – С. 21–24.
8. Сухадольский В. А. Тендеры. Вопросы и ответы. – М.: Вершина, 2004. – С. 10.
9. Голубєва Н.Ю. Зобов'язання із публічної обіцянки винагороди. Дис ... канд. юрид. наук. – Одеса, 2005. – С. 140.
10. Там само.

УДК

А. Овчатова-Редько

ПРАВОВІ ФОРМИ ШЛЮБНИХ ВІДНОСИН ЗА РИМСЬКИМ ПРИВАТНИМ ПРАВОМ

Сімейний кодекс України визначає, що шлюбом є сімейний союз чоловіка та жінки, зареєстрований в державному органі реєстрації актів цивільного стану (ст. 21 СК України). При цьому у частині другій цієї ж статті підкреслюється, що проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу не є підставою для виникнення в них шлюбних прав та обов'язків. До того ж, частина 3 ст. 21 СК України окремо застерігає, що релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення у чоловіка і жінки прав та обов'язків подружжя, крім випадків, коли релігійний обряд шлюбу відбувся до створення або відновлення державних органів реєстрації актів цивільного стану.

Таким чином, із наведених норм, ніби, випливає, що вітчизняному сімейному законодавству відома лише одна правова форма шлюбних стосунків – шлюб, зареєстрований в державному органі реєстрації актів цивільного стану.

Проте, такий висновок суперечить положенням ст. 74 СК України, яка передбачає, що коли жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, майно, набуте ними під час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлене письмовим договором між ними. На майно, яке є об'єктом права спільної сумісної власності жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою, поширюються положення глави 8 СК України („Право спільної сумісної власності подружжя").

Таким чином, правове значення мають як шлюб, зареєстрований в державному органі реєстрації актів цивільного стану, так і спільне проживання однією сім'єю жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою.

Надання правового значення фактичним шлюбним відносинам є однією з новел вітчизняного сімейного законодавства. Оскільки раніше в Україні відповідні відносини не були предметом спеціального правового регулювання, це породжує значну кількість питань теоретичного і фактичного характеру.

Разом із тим, фактичні шлюбні відносини, як соціальний інститут, виникли ще до появи держави і права і досить давно достатньо ретельно були врегульовані у деяких стародавніх правових системах, передусім, у римському приватному праві. Ці обставини зумовлюють доцільність дослідження основних положень правового регулювання не лише офіційних, але й фактичних шлюбних відносин у Стародавньому Римі з метою встановлення в майбутньому можливості врахування їх при вдосконаленні вітчизняного сімейного законодавства.

Слід зазначити, що, коли різним аспектам „офіційного" шлюбу було присвячено низку наукових праць [1; 2, с. 294-299; 3, с. 190-195; 4, с. 94-98], то інститут „фактичного шлюбу", як за римським приватним правом, так і за законодавством України, до цього часу практично не був предметом спеціальних наукових досліджень. Фактичні шлюбні стосунки за римським правом частково розглядалися у навчальній літературі з римського права [5, с. 282]. Аналогічні положення стосовно законодавства України, головним чином, аналізувалися у коментарях до Сімейного кодексу України [6, с. 139-140] та підручниках з сімейного права [7, с. 176-177]. Найбільш відоме з досліджень зарубіжних авторів, присвячених відповідній проблематиці, праця М. Босанаца,[8] виконане на іншому законодавчому матеріалі і, до того ж, більше ніж чверть століття тому.

Отже можна зробити висновок, що проблематика фактичних шлюбних відносин, як в Україні, так і за кордоном є фактично не дослідженою, що й зумовлює доцільність спеціального аналізу відповідних питань.

Розвиток фактичних шлюбних відносин у Стародавньому Римі пов'язаний з історичними умовами, у яких розвивалися римське суспільство та римська сім'я.

Архаїчне римське суспільство прагнуло ідеалізувати сім'ю. Римські юристи досить ідеалістично визначали шлюб. Наприклад, Модестін писав: „Шлюб є союз чоловіка і жінки, спільність всього життя, єднання божественного і людського права" (Дигести Юстиніана. 23.2.1). Між тим, в усі часи рабовласницької держави дружина, жінка ніколи не займала рівного з чоловіком, мужем становища. Вона завжди знаходилася в залежності від батька, чоловіка, брата, опікуна тощо. Йдеться не про традиційну моральну чи фактичну залежність, а про правову нерівність.

Римському праву були відомі два види шлюбу:

1) matrimonium justum – „законний шлюб", шлюб, укладений між римськими громадянами, які мали відповідний обсяг правоздатності, з дотриманням усіх вимог закону;

2) matrimonium non justum – „незаконний шлюб", тобто, шлюб, що укладався між перегринами та іншими вільними людьми, які не мали здатності укладати римський законний шлюб. Такий шлюб не давав чоловікові patria potestas (батьківської влади) та інших цивільних прав, пов'язаних з перебуванням у римському законному шлюбі (наприклад, права на емансипацію, надання сину пекулію тощо) [9, с. 59].

Римський законний шлюб, у свою чергу, поділявся на два види:

1) шлюб з переходом дружини під владу свого чоловіка (cum manu mariti). Для його укладення вимагалося дотримання певної форми, дружина повинна була висловити бажання перейти під владу чоловіка тощо. Після укладення такого шлюбу дружина переходила із своєї родини в родину чоловіка; останній мав над дружиною владу, аналогічну patria potestas, внаслідок чого дружина фактично перебувала у становищі;

2) шлюб, при якому дружина не переходила під владу чоловіка (sine manu mariti). Якщо вона була „особою власного права", то залишалася юридично незалежною від чоловіка. В іншому разі жінка залишалася під владою свого батька, брата або опікуна.

Законний римський шлюб укладався відповідно до норм цивільного права, допускався тільки між римськими громадянами, що мали jus conubii, тобто, право укладати законний римський шлюб). Шлюби між римськими громадянами і перегринами (латинами, вільновідпущениками, колонами) заборонялися. Деякі обмеження щодо вступу до шлюбу зберігалися навіть після того, як усі вільні жителі Римської імперії були проголошені римськими громадянами. Так, особи сенаторського звання не могли брати шлюб з вільновідпущеницями, провінціаль-

ний магістрат не міг брати за дружину громадянку цієї провінції. Мали місце й деякі інші обмеження.

Відносини подружжя могли мати особистий і майновий характер. Вони істотно відрізнялися при шлюбі без влади чоловіка і при шлюбі з владою чоловіка над дружиною.

Особисті і майнові відносини подружжя при шлюбі cum manu відзначалися патріархальною суворістю. Дружина не мала юридичної самостійності. Більш того, влада чоловіка над нею була практично необмеженою. Чоловік міг піддавати її будь-яким покаранням, витребувати її назад, якщо вона самовільно залишала його дім, продати в рабство. Так само як раби. діти і дружина були повністю позбавлені правоздатності. Правове свавілля чоловіка якоюсь мірою обмежувалася громадською думкою. Міру покарання за провинність дружини визначала рада, що складалась з родичів дружини.

Усе майно, яке дружина мала до шлюбу або набувала яким-не-будь чином за час шлюбу (наприклад, одержувала спадщину), автоматично ставало власністю чоловіка. Практично дружина не могла бути власницею майна, а отже не могла і укладати правочини. Таке обмеження прав дружини певною мірою компенсувалося тим, що вона могла бути спадкоємницею після смерті чоловіка нарівні з дітьми і поділяла соціальне становище чоловіка: почесті, що виявлялися йому, поширювалися і на неї.

Шлюб sine manu інакше будував особисті й майнові відносини подружжя між собою. Чоловічої влади над дружиною як такої вже не було. Дружина зберігала правовий статус, який мала до вступу в шлюб. Якщо вона була під владою свого pater familias, тобто була особою чужого права (persona alieni juris), це її становище зберігалось і після шлюбу, а якщо не була під владою свого pater familias, залишалася вільною. Влада чоловіка на неї також не поширювалася - вона була повністю незалежною від нього. Втім, у сфері деяких внутрішніх сімейних взаємин верховенство чоловіка зберігалося (наприклад, вирішення питання вибору місця проживання сім'ї, способів і методів виховання дітей тощо).

Так само регулювалися й майнові відносини подружжя, в основу яких було покладено принцип роздільності майна чоловіка і дружини. Все, що було власністю дружини до вступу в шлюб або набуто нею за час шлюбу, залишалося її власністю, якщо вона юридично була самостійною. Дружина мала право самостійно володіти, користуватися і розпоряджатися цим майном.

Разом з тим дещо обмеженим було jus commercii подружжя відносно одне одного. Загалом, чоловік та дружина мали право укладати між собою різноманітні види договорів, але, один з них – дарування, був можливий лише з істотними застереженнями.

Перегрини брали шлюб між собою відповідно до норм jus gentium. Латини, вільновідпущеники, колони укладали між собою шлюб відповідно до свого правового статусу. Проте такі шлюби правових наслідків римського законного шлюбу не породжували. Дитина, народжена в такому шлюбі, не набувала статусу римського громадянина.

Як згадувалося вище, деякі мешканці Риму не могли укласти законний шлюб через перепони правового характеру, які тягли відсутність jus conubii. Наприклад, патриції не могли одружуватися із плебеями, вільновідпущеним заборонялися шлюби з вільнонародженими.

Фактичні шлюбні відносини людей, які не могли укласти законний римський шлюб, дістали назву „конкубінат". При цьому малося на увазі постійне співжиття чоловіка і жінки з наміром утворити сім'ю, а не короткочасний тимчасовий зв'язок, який переслідувався з часів Августа (зокрема, було видано низку законів, спрямованих на зміцнення моральних підвалин сім'ї, переслідування перелюбства, особливо з боку жінки).

Конкубінат, разом із тим, істотно відрізнявся від такого інституту, як amica – дозволено законом постійне співжиття неодруженого чоловіка з незаміжньою жінкою. Останнє супроводжувалося вимогою дотримувати низку вимог. Зокрема, чоловік, що мав законну дружину, не мав права мати „подругу". Не можна було мати одночасно більше ніж дві „подруги" або в ролі „подруги" мати чужу дружину. Порушення зазначених заборон тягло „infamia" (обмеження громадянської честі). Діти, народжені від такого співжиття не були під владою батька й не мали прав на його спадщину, як діти від законного шлюбу, але вони мали названого батька і могли просити в нього допомоги. Після матері вони спадкували на загальних підставах.

Конкубінат і amica, на перший погляд, мали багато спільного. І в одному, і в іншому випадку йдеться про тривале співжиття неодруженого чоловіка з незаміжньою жінкою, з метою створення подібності сім'ї, але без дотримання форм останньої, передбачених законодавством.

Проте, конкубінат займав більш важливе місце у римському соціальному та юридичному побуті, оскільки мав, практично всі ознаки шлюбу. Від останнього його відрізняло лише те, що він був укладений без дотриманням формальностей, але не внаслідок відсутності бажання встановити сімейні стосунки, а через об'єктивні щодо них перепони юридичного характеру [10, с. 283]. Визнаючи конкубінат законним зв'язком, Октавіан Август для початку конкубінату вимагав дотримання тих же умов, що й при укладенні законного шлюбу. Зокрема, перешкодою конкубінату була спорідненість, перебування у шлюбі, недосягнення шлюбного віку тощо.

Конкубінат, на перший погляд, практично не створював правових наслідків. Діти, народжені в конкубінаті, не набували імені й статусу свого батька автоматично , не мали права на аліменти, не могли стати спадкоємцями після його смерті, не одержували статусу шлюбних дітей, на них не поширювалась батьківська влада. Жінка в таких відносинах не поділяла суспільного становища і соціального стану свого фактичного чоловіка тощо.

Проте, враховуючи його значення, як фактичного аналогу шлюбу, необхідного у тих випадках, коли бажання створити сім'ю не могло бути реалізоване через об'єктивні обставини, права осіб, які перебували у конкубінаті, з часом почали захищати за допомогою різноманітних юридичних прийомів.

У першу чергу, такий захист забезпечувався для дітей, народжених у конкубінаті.

Зокрема, це стосувалося відносин між батьком та дітьми і можливості встановлення над дітьми, народженими від конкубіни, батьківської влади.

Слід зазначити, що patria potestas (батьківська влада) встановлювалась передусім над дітьми, народженими у римському законному шлюбі. На дітей, народжених в незаконному шлюбі, в конкубінаті, а також в будь-якому фактичному спільному житті, батьківська влада не поширювалася. Вони були чужими для нього. Мати дитини була завжди відома, навіть якщо вона зачала поза шлюбом. Батьком дитини вважали того, хто знаходиться у шлюбі з матір'ю дитини. Це юридична презумпція — положення, що не потребує доказів. Павло писав: „Батько – той, на кого вказує шлюб" (Дигести Юстиніана. 2.4.5).

Крім народження дітей в законному шлюбі, батьківська влада встановлювалася шляхом узаконення або усиновлення.

Узаконення – встановлення батьківської влади над власними дітьми, але народженими поза шлюбом. Так, батько міг визнати своїми дітей, народжених в конкубінаті. Узаконення провадилось за встановленою формою.

Усиновлення – встановлення батьківської влади над чужими дітьми, з якими батько кровними узами не пов'язаний Усиновлення провадилось в формі arrogatio чи adoptio. Арогація застосовувалася для усиновлення осіб свого права, тобто повнолітніх і самостійних в правовому плані, адопція – для осіб чужого права, тобто тих, що знаходилися під владою pater familias. Внаслідок цього існували різні формальні акти усиновлення. З часом формалізм усиновлення був значною мірою спрощений і його здійснювали на основі заяви перед судом чи перед імператором.

Узаконення і усиновлення дітей прирівнювалося до народження їх в шлюбі, тобто вони повністю урівнювалися за правовим статусом до дітей, народжених в шлюбі. Вони отримували правовий статус та ім'я свого усиновителя (батька, що

їх узаконив), право взаємного спадкування з ним, поділу його соціального й громадського становища, на них поширювалася батьківська влада тощо [11].

Що стосується спадкування, то новелами Юстиніана І дітям конкубіни було надане право спадкувати до половини спадщини свого батька. Крім того, батько, якщо він не мав законних спадкоємців, міг залишити позашлюбній дитині все своє майно.

Таким чином, конкубінат у Римі у певних сферах відносин мав фактично таке ж правове значення, як і законний шлюб.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що у римському приватному праві сформувалися кілька правових форм шлюбних та подібних до шлюбних відносин. По-перше, це дві точно визначені форми законного шлюбу. По-друге, це кілька визнаних законом форм фактичного співжиття, найбільш важливою з яких є конкубінат.

Література:

1. Калітенко О.М. Особисті відносини подружжя та відносини подружжя стосовно їх майна. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Харків: 2001. – 20 с.
2. Сафончик О.І. Розірвання шлюбу в органах РАЦС відповідно до чинного законодавства // Актуальні проблеми держави і права // Зб. наук. пр. – Вип. 23. – Одеса: Юрид. літ., 2004. – С. 294–299.
3. Глиняна К.М. Вплив римського права на становлення та розвиток сучасного права Європи // Актуальні проблеми держави і права. Зб. наук. праць. – Вип. 23. – Одеса: Юрид. літ., 2004. – С. 190–195.
4. Христенко Н.Ю. Спільна сумісна власність подружжя // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2005. – № 2. – С. 94–98.
5. Підопригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – С. 282.
6. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / За ред. Ю.С. Червоного – К.: Істина, 2003 – С.132-133; Науково–практичний коментар до Сімейного кодексу України /За ред. Є.О. Харитонова. – Х.: Одіссей, 2006. – С. 139-140.
7. Сімейне право України: Підручник / За ред. Ю.С.Червоного. – К.: Істина, 2004.– С. 176-177.
8. Босанац М. Внебрачная семья: Пер. с хорват.-серб. – М.: Прогресс, 1981.
9. Римское частное право / Под ред. И.Б. Новицкого, И.С. Перетерского. – М.: Юристъ, 1996 – С. 59.
10. Підопригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2003 – С. 283.
11. Римське приватне право (Конспект лекцій. Практикум). – Х.: Одіссей, 2000.